

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Az Országos Széchényi Könyvtár 31. számú német kódexe. Az OSZK német nyelvű kódexeinek nagy része még ismeretlen a szélesebb körű nyilvánosság előtt. A magyar nyelvemlékekről, a középkori latin, görög, héber kéziratokról már megjelentek teljes, illetve megközelítően teljes nyomtatott katalógusok és értékes értekezések, a német anyagot azonban, bár szám szerint is elég tekintélyes részét alkotja középkori kéziratainknak, mind a könyvtártudomány, mind a magyar germanisztika egy kicsit elhanyagolta. Német irodalomtörténészek és filológusok munkáiban pedig nem ritkán találunk ide vonatkozó utalásokat.¹

Ezeknek a kéziratoknak jelentős hányada JANKOVICH Miklós könyvtárából került a Nemzeti Múzeumba. JANKOVICH kódexeinek többségét Nürnbergben vásárolta Hieronymus Wilhelm EBNER von Eschenbach patrícius 1813–1820-ban felosztott gazdag gyűjteményéből.²

A *Cod. Germ. 31.* azonban, mely a középkori *Oswald-eposz* prózai átdolgozását tartalmazza, nem ebből a németországi könyvtárból került a neves magyar műgyűjtő birtokába, hanem feltehetőleg magyar eredetű.

A 215 × 155 mm nagyságú, 59 levél terjedelmű papírkódex a második másoló kéz tanúsága szerint 1471-ben készült. A másolóktól használt jól olvasható, tiszta basztarda-írás bajor—osztrák területre utal,³ Magyarországon is ez az írásforma hatott leginkább. A fatáblákra húzott disznóbőr-borítást a XV. században szokásos rombusz alakú beosztás díszíti. A liliumvésetű kapesok és a kötést védő öt-öt rézgomb közül már több hiányzik. Inicialéit vörös és arany színekkel festette a művész.

A kódex első lapjának verzóján a következő, JANKOVICH kezétől származó bejegyzést találjuk: „*Codicem hunc germanicum, scriptum anno 1471 comparavi Leutschoviae in Hungaria anno 1793 a f. 40*” — tehát gyűjtő tevékenységének még kezdetén, Felső-Magyarországon jártában vásárolta. Saját könyveiről vezetett katalógusaiban többször megemlékezik a kéziratról,⁴ de egyik helyen sem mondja meg, hogy az régen is lőcsei illetőségű lehetett-e, vagy pedig csak Lőcsén valamilyen vándor könyvtárustól vette, akik nem sokkal II. JÓZSEF-nek az osztrák—magyar szerzetesházakat felosztató rendelete után mindenütt járták az országot, és a hozzájuk került kéziratokat elkótyavetyélték.⁵

¹ Legutóbb Wolfgang STAMMLER: *Die deutsche Scholastik*. Zeitschr. f. dt. Philol. 1951. 1—23. l.

² Béla von PUKÁNSZKY: *Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn*. Münster, 1931. 58. l.

³ Vö. Joachim KIRCHNER: *Germanistische Handschriftenpraxis*. München, 1950, 38. sk. l.

⁴ Fol. Lat. 38/I. 114^r, Quart. Lat. 2683/III. 42^v.

⁵ Vö. T. Vadassi Jankowics Miklós Gyűjteményeiről és Régiségei között található két ismeretlen Emlékekről, eddig meg nem magyarázott Írásokról. Tudományos Gyűjtemény. 1817. IX.

Az eladó mindenestre igyekezett az előző tulajdonosok bejegyzéseit eltüntetni. A hátsó tábla belső oldalán egy XV. századi kéz utólag vastagon átmázolt sorai állnak:

„Caspär preumeister
zuan der
Rössenn gässen ist die hanntschrift.”

Sajnos, éppen a helység megjelölése vált teljesen olvashatatlaná. Az időrendben utána következő, XVI/XVII. századi tulajdonos, Josephus WAGENER (2.) neve is durva vakarásnak és radírozásnak volt kitéve. WAGENER valószínűleg műveltebb egyházi körökből származott, mert kezétől több, a tartalomra vonatkozó irodalmi utalást találunk. (1.) Ugyancsak pecsét vagy bejegyzés lehetett az elülső tábla belső oldalán is, ahonnan egy nagyobb négyzet alakú részt hasított ki a kíméletlen árus keze, úgyhogy a fában is mélyen látszik a metszés.

Ezek alapján tehát biztos adatunk nincs arról, hogy a kézirat valamelyik magas kultúrájú, német ajkú felső-magyarországi városban keletkezett volna. Lőcsén mindenestre több középkori könyvtár volt, és a könyvek, kéziratok nagy része még az 1800-as évek végén is a református nagytemplom padlásán hevert.⁶

A szövegnek helyesírási és hangtani sajátosságai délbajor—osztrák, tehát közvetlenül szomszédos és részben Magyarországra is átnyúló nyelvterületre utalnak. (Szókezdő b > p; szóközi b ~ w, közép-felnémet i > ei, szövégi k > kh, ckh.) Helyesírása és stílusa azonban a másolás idejénél jóval régebbi nyelvállapotot tükröz, amint ezt már JANKOVICH is megállapította.⁷

A kódex Szent OSZVALD és Szent ELEK legendáját tartalmazza (1—43., ill. 49—55. f.). Ezek közül terjedelménél és irodalomtörténeti jelentőségénél fogva az első érdemel különösebb figyelmet, amely a XI—XII. századból eredeztetett *Oswald-Spielmannsepos* prózai feldolgozása. A Spielmann — a magyar énekmondókhöz hasonlóan — a korai német középkor vándor énekese, szórakoztató artistája volt.⁸ Kéziratunkat a német irodalomtörténet eddig is számontartotta,⁹ a szöveg közlésére azonban mindeddig nem került sor. Ezenkívül az eposznak még hat verses és négy prózai kézírata ismeretes a XV. századból, valamennyi megjelent már nyomtatásban is.¹⁰ Az érdekes történet a vallásos keret felhasználva, OSZVALD angol király színes, kalandos, helyenként drasztikus fordulatoktól sem visszariadó leányszerzési útját beszéli el. Az ősi germán „Brautwerbung”-motívumnak keresztény legendái és német népi elemekkel átszótt oly változatát találjuk itt, amely már az új igényekhez alkalmazkodik: a polgárságnak a keresztes háborúk óta megnyílt, kalandot és nyereséget kínáló Kelet utáni érdeklődését igyekszik kielégíteni.

⁶ BALLAGI Aladár: *Felvidéki könyvtárbevértételek*. Magy. Könyvszle. 1879. 151. l. és CSONTOSI János: *XV. századi egyházi könyvtárak*. Uo. 1880. 333—342. l.

⁷ „Codices autographi licet ejusdem saeculi 15. sed . . . vetustas dictionis germanicae . . . antiquior est.” (Quart. Lat./III. 42^v.)

⁸ A Spielmann-ok történeti léte, költői szerepe és az eposzok műfaji sajátosságai a középkori német filológia sokat vitatott kérdése. L. legutóbb: JOACHIM BAHR: *Der „Spielmann” in der Literaturwissenschaft des 19. Jahrhunderts*. Zeitschr. f. dt. Philol. 1954. 174—196. l.

⁹ GUSTAV EHRSMANN: *Geschichte der deutschen Literatur bis zum Ausgang des Mittelalters*. II. Teil, I. Band, München, 1922, 329—331. l. és GEORG BAESECKE: *Der Münchener Oswald*. Germ. Abh. 28. 1907. 237. l. — *Der Budapester Oswald* néven.

¹⁰ A különböző változatok kiadásai: MIS. GEORG BAESECKE: *I. m.*; WO. G. BAESECKE: *Der Wiener Oswald*. Germ. Bibl. 2. 1912.; D. GERTRUD FUCHS: *Der Wiener Oswald*. Germ. Abh. 52. 1920.; s. EDZARDI, Germania, XX—XXI.; b. HAUPT, Zeitschr. f. dt. Altertum, XIII.; z. ZINGERLE: *Die Oswaldlegende*, München, 1856.; n. JON SIGURDSSON, Annaler for nord. oldkynd, 1854.

Az OSZVALD-kultusz központja a XIV—XV. században Stájerország és Karinthia volt, itt éltek legélénkebben a német népköltészet hagyományai is, GUNTHER bambergi püspök is Karinthiában kereste a vándor énekesek kéteshírű társaságát.¹¹ — A szent tisztelete a századforduló idején már Magyarországon is elterjedt. Ebben nagy szerepe volt az 1347-i pestisjárványnak, amely után OSZVALDOT az egyház felvette a segítő szentek névsorába. Az 1552-ben elpusztult keszthelyi minorita rendház is róla kapta a nevét, és a magyarországi misekönyvekben gyakran szerepel saját miséje. A XV. századi szepeshelyi székesegyház főoltárának egyik szárnyképe pedig teljes királyi pompájában ábrázolja a szentet.

Az OSZVALD keresztnév használatáról 1374-ből van az első magyar adatunk; az 1400-as években már a jobbágyok között is feltűnik. Később csaknem teljesen kihalt, s csak a részben még ma is élő családnevek mutatnak egykori elterjedtségére (Azsalt, Eszbát, Asbót, Osvát, Oszvári stb.).¹²

Sok érdekes probléma merült fel OSZVALDnak az eposzban szereplő, gyűrűt és levelet vivő, beszélő hollójával kapcsolatban, amely a német mitológia, népmesék és -babonák kedves alakja. FEST Sándor pedig a HUNYADIak hollóját OSZVALDnak ettől a szárnyas követétől eredezteti.¹³ FEST gondolatmenete a következő: BONFININÁL és HELTAINÁL is előfordul a gyűrűs holló alakja. (ZSIGMOND király a tőle születendő gyermek anyjának egy gyűrűt adott, hogy ezzel együtt hozza fel a gyermeket az udvarba, a gyűrűt azonban egy holló elragadta, és alig tudták visszaszerezni tőle.) Ezt a legendát állítólag a CILLEIEK terjesztették HUNYADIRÓL, akik ezzel a nagy törökverőnek ZSIGMONDTÓL való törvénytelen származását akarták bizonyítani.

Mármost FEST az Ausztriában éppen ekkor legvirágzóbb OSZVALD-kultusból és OSZVALDnak a gyűrűs hollóval való nagyon gyakori ábrázolásából arra következtet, hogy ez szolgálhatott például a HUNYADIak hasonló hollójához, annál is inkább, mert a CILLEIEK éppen Stájerország és Karinthia hűbérurai voltak. A következtetés azonban kissé merésznek látszik, még ha hozzávesszük a magyarországi OSZVALD-kultusz és az esetleges magyar származású *Oszvald-kódexet* is, amelyet sem MIKESY,¹⁴ sem FEST nem ismert. A gyűrűt lopó szarka vagy holló oly közismert, a nép között is élő motívum, hogy ehhez OSZVALD közvetítő szerepe nem látszik szükségesnek.

Bizonyos azonban, hogy a csőrében gyűrűt tartó holló tévesztette meg PULSZKY Ferencet is, mikor egy Felső-Magyarországon feltűnt *Oszvald-festményt* SZILÁGYI Erzsébet egykorú portréjának vélt. JACOPO DE BARBARI, az Alpokon túlra vándorolt velencei művész 1500-ban készült festménye az ANDRÁSSY-család birtokában volt és Krasznahorka várában őrizték. PULSZKY 1882-ben, a Gömör megyei szépművészeti kiállításon már revideálta álláspontját, de a kép ekkor már belekerült TELEKI Józsefnek *Hunyadiak kora Magyarországon* c. művébe (Pest, 1852—56) és ennek alapján a pesti Vigadó párkányát díszítő domborművek közé.¹⁵ Lehetséges tehát, hogy a holló véletlen vagy szándékos átvétele, a két hollós király összetévesztése régebben is előfordulhatott. Kódexünk provenienciájának felkutatása — amennyiben ez lehetséges — és a magyarországi OSZVALD-kultusszal és ábrázolásával való behatóbb foglalkozás talán fényt deríthetne erre a kérdésre.

VIZKELETY ANDRÁS

¹¹ L. ERDMANN: *Fabulae curiales*. Zeitschr. f. dt. Altertum, 1936. 87—98. l.

¹² Vö. MIKESY Sándor: *Az Oszvald keresztnév magyar vezetéknevi származékai*. Magy. Nyelv, 1953. 403—409. l.

¹³ FEST Sándor: *A Hunyadiak hollós címere*. Budapesti Szle. 1937. 277—293. l.

¹⁴ MIKESY is csatlakozik FEST véleményéhez. I. h.

¹⁵ Vö. VAYER Lajos: *Angol király képe a pesti Vigadón*. Budapest. 1947. I. sz. 19—20. l. Erre a cikkre J. HAJDU Helga szíveskedett figyelmemet felhívni.

Corvinaként felismert kódex a Vatikán könyvtárában. A *Scriptorium* c. folyóirat 1957. évi XI. kötetében D. J. A. Ross (London, Birkbeck College) *A Corvinus manuscript recovered* címmel tanulmányt közöl, amelyben a Mss. Vat. lat. 5268. jelzetű kódexet mint Corvinát ismerteti. A kézirat 3. fóliójának iniciáléjában MÁTYÁS mellképe, ugyanezen lap alján középen koronával díszített magyar és cseh címer, valamint holló látható (utóbbit a cikkíró — nyilván tévedésből — crow névvel jelöli, ami magyarul varjú-nak, latinul cornix-nak felel meg, corvus, azaz holló, angolul raven helyett).

A kódex ARRIANUSnak *De expeditione Alexandri* című munkáját tartalmazza, amelyről eddig is tudtuk Taddeo UGOLETONAK egy MÁTYÁSHOZ intézett keltezetlen leveléből, hogy Olaszországban elkészült a budai könyvtár számára (vö. ÁBEL—HEGEDÜS: *Analecta nova*. Bp. 1903. 458—459. l.), eddig azonban csupán a cím szerint ismert Corvinák között tarthattuk nyilván.

D. J. A. Ross tanulmánya nyomán megtudjuk még, hogy a Vatikánban őrzött ARRIANUS-kézirat pergamenre írt 230 × 140 mm méretű kódex, terjedelme 311 fólió. Kötése nem egykorú, a XVIII. század második feléből való. Keletkezési idejét az 1487—1490 közötti évekre tehetjük; Taddeo UGOLETO ugyanis 1487-ben indult Olaszországba MÁTYÁS könyvtára számára megrendelt munkák ügyében, 1490 pedig MÁTYÁS halálzási éve. ARRIANUSnak a kódexben olvasható (egyébként újabban többször is kiadott), NAGY SÁNDOR hadjáratairól szóló művét görögből Pier Paolo VERGERIO fordította le latinra 1434—1437 táján, ZSIGMOND császár számára. VERGERIO kéziratát AENEAS SYLVIUS találta meg Ausztriában, és elküldte NÁPOLYI ALFONZNAK 1455-ben. Utóbbi megbízásából FACIO Bartolommeo átdolgozta a fordítást, Giacomo CURLO és két görög tudós, Nicolaus SAGONDINUS és THESSALONICAI THEODOR részvételével. (Utóbbiról Ross nem talált sehol említést, azonban érdemes lesz majd felkutatni az ARRIANUS-kódex szövegének teljes ismeretében, hogy vajon személye nem azonos-e a thessalonikai származású Theodoro GAZA-val, aki 1458 előtt az ARRAGONIAI, ill. NÁPOLYI ALFONZ birtokából MÁTYÁS könyvtárába került ARISTOTELES-TRAPEZUNTIUS kódex editorának vallja magát.)

Kódexünk két dedikációt is tartalmaz, az egyiket FACIO intézte NÁPOLYI ALFONZHOZ, a másikat CURLO patrónusához, egy Arnaldo FENOLEDA nevű spanyol lovaghoz. A kódex első lapjának *M* iniciáléjában NÁPOLYI ALFONZNAK PISANELO szobra után készült mellképe, a harmadik lapon *C* iniciálében (amely *E* helyett áll a szövegben — Ross feltevése szerint azért, hogy ezzel a miniátor megbízójának, CORVINUSNAK hízelegjen) MÁTYÁS királynak a *Brüsszeli Misszale* és a Pierpont Morgan Library DIDYMUS-kódexében található portréira emlékeztető mellképe látható. Az ARRIANUS-kódexben a művész az uralkodót antik sisakban, pikkelyes, Meduza-főss mellvértben, NAGY SÁNDOR-ként ábrázolja.

A kódex miniátorának a kódex felfedezője Francesco Antonio del CHERICO-t tartja, de ezt a kérdést nem dönti el véglegesen.

A *Scriptorium* most ismertetett cikkét tartalmazó számból úgy látszik technikai hiba folytán kimaradtak a cikk szövegében jelzett illusztrációk, így csupán a tanulmány szövege alapján alkothatunk magunknak fogalmat a magyar szempontból különösen nagy értékű kódexről, amely eggyel megnöveli a fennmaradt Corvinák számát, és egyben bizonyítéka annak, hogy érdemes és szükséges lenne beható kutatásokat folytatni különböző külföldi könyvtárakban hasonló felfedezések céljából.¹

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

¹ E közlemény már sajtó alatt volt, amikor megérkezett a *Scriptorium* XI. kötetének 2. része, amely pótlólag közli az előző kötetből tévedés folytán kimaradt reprodukciókat az ismertetett Corvináról. A kódex 3. fóliójának fényképmásolata alap-

A „Kolokol” három évfolyama az Országos Széchényi Könyvtárban.

A világirodalom egy jelentős értékével gyarapodott az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának gyűjteménye: A. I. GERZEN *Kolokol* c. lapjának 1857—1859-es évfolyamaival.¹ Értéke mellett külön érdekessége, hogy a lap megindulásának századik évfordulóján került gyűjteményünkbe, és vált közvetlenül is hozzáférhetővé tudományos kutatásunk számára.

HERZENNEK e lapja annak az illegális orosz forradalmi sajtónak volt a terméke, mely a múlt század 50-es éveiben indult meg az ő kezdeményezésére.² GERZEN publicisztikai munkásságával az akkori haladó orosz társadalomnak akart segítséget nyújtani azoknak a gondolatoknak terjesztésével, melyek a cári Oroszország cenzúrázott sajtójában nem találhattak helyet. Programját a *Kolokol* első számában így határozza meg: „Mindennél, mindenben mindig a szabadság oldalán állani az erőszak ellen, az értelem oldalán az előítéletek ellen, a tudomány oldalán a babonák ellen, a fejlődő népek oldalán az elmaradó kormányok ellen...” Lapja ezt a feladatot valóban be is töltötte. Hiába tiltották be a cári kormány nyomására Franciaországban, Poroszországban, Ausztriában és több más nyugati országban, hiába volt a szigorú határzár, mégis bejutott Oroszországba, ahol mindenütt olvasták, még az olyan rétegekben is, melyek nem szoktak hozzá a nyomtatott szóhoz. „Hatalommá lett barátok és ellenség számára egyaránt” — írta emlékirataiban.³

Szerepe jelentős volt az oroszországi forradalmi mozgalom történetében. Úttörője volt a (szociáldemokrata) munkássajtó megjelenésének. LENIN szerint a forradalmi harcnak az a zászlaja, melyet GERZEN tartott magasra, amikor elsőként fordult szabad orosz szóval a cári Oroszország elnyomott tömegeihez.⁴

A lap létrejöttét és fejlődését lényegében három tényező határozta meg: 1. Az 1855—1866. évek Oroszországának eseményei. 2. A *Kolokol* szerkesztőinek az a magatartása és munkája, mellyel a lap középpontjába tudták állítani az orosz élet leglényegesebb eseményeit, és amellyel sikerült hatniuk az eseményekre. 3. Az olvasóknak az a széles köre, mely nemcsak olvasója és kritikusa volt a lapnak, hanem ugyanakkor aktív munkatársa is.⁵

Léte, hivatása, fennállásának 10 éve alatt végzett mozgósító munkája — bár GERZEN az orosz eseményeket nem elszigetelten és önmagukban szemlélte, — az orosz életből nőtt ki és azt szorgálta. 1868 végén — miután a lapot egy évig *La Cloche* címmel francia nyelven adta ki, — GERZEN ezeket írta: „Egy évvel ezelőtt úgy gondol-

ján meg lehetett állapítani, hogy a *C* iniciáléban látható mellkép nem MÁTYÁS királyt ábrázolja NAGY SÁNDORKÉNT, ahogyan ezt Ross tanulmányában kifejti, hanem az egy tipikus NAGY SÁNDOR-portré. A MÁTYÁS-címer hitelességéhez azonban nem fér kétség. (Vö. *Scriptorium*, 1957. XI. k. No. 2., 352. l. és 28—29. tábla.)

¹ *Kolokol* [A Harang] Alcím: Pribavocsnie liszti k Poljarnoj Zvezde. London, 1865; Genf. Megj. havonkint. 1858. márc. 1.: havonkint kétszer, 1861. okt.—nov.: hetenkint, 1861. dec.: havonkint [rendszeretlenül]. 1857. júl. 1.—1867. júl. 1. Szerk. és Kiadó: [GERZEN, Alekszandr Ivanovics—OGARJOV, Nikolaj Platonovics]. Ny. Vol'naja Ruszszkaja Tipografija [Szabad Orosz Nyomda]. Melléklapok: 1859. okt. 1—1862. júl. 15.: *Pod Szud!* [Bíróság elé!] 1—13. sz. 1862—1867: *Obščee vecse* [Közgyűlés]. 1—29. sz. A lapnak 1—244/245. száma jelent meg. Utóbb: *La cloche*. A címfelvétel adatait a *Bol'saja Szovetszkaja Enciklopedija* 22. köt. 19—20. l. és a *British Union-Catalogue of Periodicals* 1956. II. köt. segítségével egészítettük ki.

² V. I. LENIN: *Herzen emlékére*. V. I. Lenin Művei. 18. köt. Bp. Szikra, 1955, 9—16. l.

³ HERZEN, A. I.: *Emlékezések és elmélkedések*. (Szemelvények.) Bp. 1953. 233—238. l.

⁴ *Bol'saja Szovetszkaja Enciklopedija*. 22. köt. 19—20. l.

⁵ BAZILEVA, Z. P.: „*Kolokol*” *Gercena*. 1857—1867. Moszkva, 1949. 70—71. l.

tam, hogy a francia kiadás felválthatja az orosz. Tévedtem. A mi igazi hivatásunk az volt, hogy hívjuk az élőket és elsrassuk az elhunytakat, nem pedig az, hogy elmondjuk szomszédainknak koporsóink és bölcsőink történetét.”⁶

Nem érdektelen a *Kolokol* magyar vonatkozásaiban sem. GERCENNEK a magyar emigránsokkal való kapcsolatai ismertek. Hasonlóképpen ismert a szabadságharcral kapcsolatos állásfoglalása, valamint az, hogy állandó érdeklődéssel kísérte a magyar eseményeket a szabadságharc bukása után is.⁷ Írásaiban nemcsak hangsúlyozta a magyar nép jogát a szabadsághoz és függetlenséghez, hanem rendületlenül hitt abban, hogy egy győztes forradalom következtében megszületendő szabad Oroszország segítségével lesz a magyaroknak és románoknak abban, hogy szabad és független államot alkothassanak.⁸

Kevesbé ismertek azonban lapjának, a *Kolokol*nak és az általa alapított Szabad Orosz Nyomdának magyar vonatkozásai. Feltáratlanok GERCENNEK a *Kolokol*-ban megjelent magyar vonatkozású cikkei is, melyekre GERCENNEK egy 1859. máj. 6-án PULSZKY Ferenchez intézett levele utal: „Dans le N. suivant de la Cloche je parle de la guerre et de la Hongrie. Voulez vous que je vous [le] traduise . . .” A Szabad Orosz Nyomdával való esetleges kapcsolatra egy KÖRNER nevű osztrák titkos ügynök 1859. jún. 18-i jelentése utal a magyar emigránsok forradalmi kiáltványaival kapcsolatosan: „Einer aus London kürzlich anher gelangten vertraulichen Mittheilung zu Folge, sollen die meisten von K[ossuth] in Ungarn verbreiteten Proclamationen in der Herzen-schen Druckerei in London gedruckt . . . worden sein”.¹⁰

KOSSUTHNAK, PULSZKYNAK GERCENNEL való kapcsolata, és az idézettek kivül néhány más vonatkozó adat figyelmeztet arra, hogy mindezeknek feltárása még adósság részünkről.

A *Kolokol* gyűjteményünkbe került példányai, az 1857—1859-es évfolyamok címlappal és összefoglaló tartalommutatóval ellátott számai, kiadói kötésben.¹¹ Érdekessége a kötetnek, hogy az 1857: 1—1858: 30/31. számok a hírlaptörténetben ritkán előforduló második kiadásúak (vtoroje izdanie).

A lap második kiadását 1860-ban készítették. 1860-ban az 1857—1859 közötti számokat, majd később az 1860—1861-es évfolyamokat nyomták újra.¹² Ebben az időben a lap már elérte a 2500 példányt. Oroszországban olyan nagy volt az igény, hogy nemcsak Moszkvában, de Harkovban, Kievben, Kazánban is litografált példányokban terjesztette az egyetemi ifjúság a *Kolokol* egyes számait vagy azoknak egyes cikkeit. De hasonló volt az igény Oroszországon kívül is. Hamburgi, bécsi, berlini, párizsi, a *Kolokol*al kapcsolatban álló könyvkereskedők sürgették a lapnak újabb és újabb példányait.¹³

⁶ KOZMIN, B. P.: *Az 50-es évek újságírása. A. I. Gercen újságról és közírói munkássága.* [Bp. 1952, soksz.] 30. l.

⁷ FOGARASI Béla: *Magyar—orosz történelmi kapcsolatok.* Tudomány és demokrácia. Bp. 1948. 158—171. l.

⁸ Prof. V. KIRPOTIN: A. I. Herzen. Uj Szó. 1948. jan. 16.

⁹ BELIA György—Cs. GÁRDONYI Klára: *Gercen és a magyar emigráció.* (Tizenkét kiadatlan Gercen levél.) Irod. tört. Közl. 1954. 1. sz.

¹⁰ KOLTAY-KASTNER Jenő: *Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez. 1859.* Szeged, 1949. Acta Universitatis Szegediensis. Sect. Philologica. Tom. XVIII. Ser. nova. Tom. III. 180. l.

¹¹ A kötet a *Kolokol* 1857: 1—6., 1858: 7—28., 30/31., 1859: 34—44., 46—55., 57—59. és a *Pod Szud!* 1859: 1—3. számait tartalmazza. Az 1858: 29., 1859: 32/33., 45. és 56. számai utólagos csonkítás folytán hiányoznak.

¹² G. I. IONOVA: „*Kolokol*” i ego programma v godi revolucionnoi szituacii (1859—1861). Voproszi Isztorii. 1957. 7. sz.

¹³ BAZILEVA, Z. P.: I. m. 139., 152. l.

BAZILEVA és IONOVA említett tanulmányaikban a *Kolokol* újra való kiadásának szükségességét a lap nagy népszerűségével és keresettségével magyarázzák. E valóban helytálló és adatokkal igazolt megállapítás mellett van azonban egy eddig még nem ellenőrzött olyan magyar vonatkozású adat is, ami hozzájárulhatott a második kiadás létrejöttéhez.

Az *Irodalomtörténeti Közlemények* említett cikke ismerteti PULSZKY Ferencnek azt a kiadatlan naplótöredékét is, amelyben PULSZKY egy, 1859. ápr. 26-án GERCENNÉL tett látogatásával kapcsolatosan a következőket jegyezte fel: „... [Herzen arról beszélt, hogy] utánnyomja a Kolokolt s kihagyja a személyes megtámadtatásokat a hivatalnokok ellen.” Ennyit jegyez fel PULSZKY. Lehet, hogy ez GERCENNEK egy gondolatban felmerült szándéka volt csupán, mely egy baráti beszélgetésben hangzott el, de lehet, hogy a második kiadásnál meg is valósította. GERCENNEK az 1861-i földreform előtti útkeresése feltételezhetővé teszi egy ilyen szándék felmerülését.

PULSZKY ezen adatának ellenőrzése — a *Kolokol* első és második kiadásának összevetésével — hosszabb időtartamú és e közlemény keretét meghaladó feladat. Ennek az ellenőrzésnek végrehajtása után talán nem lesz lehetetlen a második kiadás genézisének egy olyan új megvilágítása, mellyel esetleg a szovjet irodalomnak és tudománynak lehetünk szolgálatára, — de mindenesetre a magyar–szovjet irodalmi és történelmi kapcsolatok feltárásához egy, talán nem kis értékű adatot szolgáltathat. (E cikk nyomdába adása óta az Országos Széchényi Könyvtár a Szovjetunió Tudományos Akadémiája moszkvai könyvtára baráti segítsége útján megkapta a *Kolokol* első kiadásának teljes mikrofilmjét, és így lehetővé vált a további kutatás. Szerk.)

A *Kolokol* fent leírt kötete az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztójának külföldi folyóiratanyagából került elő az elmúlt évben. Eredetére a kötetben csak egy konstantinápolyi könyvkereskedő bélyegzője („Ruszszkij Magazin Nikolaja MAVRO. V Konstantinopol.”) utal, más bejegyzés a kötetben nem található.

Kutatásaink alapján, bár okmányyszerűen nem igazolható, de elfogadhatónak látszik az a feltevés, hogy a kötet a Konstantinápolyban élt 48-as magyar emigráns, SZILÁGYI Dániel könyvtárának egyik darabja volt. SZILÁGYI Dániel halála után 1885-ben könyvtárának egy részét a volt kiskunhalasi református gimnázium vásárolta meg.¹⁴ A gimnázium államosítása alkalmával pedig e könyvtár nagy része felajánlás útján az akkori Népkönyvtári Központ Könyvelosztójához került.

A kötet értékét a SZILÁGYI Dániel-féle könyvtár akkori tulajdonosai és rendezői (a gimnázium értesítője szerint a híres orientalista, Kiskunhalas akkori református lelkésze, SZILÁDY Áron rendezte) feltehetően ismerték, mégis az idők folyamán feledésbe merült — igazolva sok más hasonló sorsra jutott értékünkkel együtt a talán elkoptatott, de mégis igaz közmondást: „Habent sua fata libelli”.

HORVÁTH VIKTOR—SÁGI ANTALNÉ

¹⁴ „A Szilágyi Dániel-féle konstantinápolyi könyvtárt az egyik örököstől... a szállítási költségekkel együtt összesen 1100 forintért vette meg tanintézetünk. E könyvek 48 ládában érkeztek meg s hozzávetőleges számitással 10 ezer kötetre számítjuk.” (*A kis-kun-halasi helv. hitv. lyceum értesítője az 1885/86-ik tanévről.*) JANÓ Ákos muzeológus, a kiskunhalasi Thorma János Múzeum vezetőjének közlése szerint a volt református gimnázium könyvtárának leltári naplója 1944 óta nem található.